

Banckboef, platbroeck, claddorie

Scheldwoorden uit de zestiende eeuw

Ook vroeger werd er flink gescholden. Dat blijkt uit een lijst met zestiende-eeuwse scheldwoorden die onlangs is samengesteld. Een kleine greep daaruit, van *ackerdrol* tot *wijnebroyken*.

Bas Jongenelen

Mannen kunnen onderverdeeld worden in subcategorieën. Een daarvan is de sukkel. *Sukkel* is meteen ook een scheldwoord voor zo'n man, maar er zijn er natuurlijk meer. En lang geleden, in de zestiende eeuw, wisten ze er ook wel raad mee. Toen bestond voor de sukkel bijvoorbeeld het woord *capoen*, naar de gecasteerde haan die vetgemest werd om opgegeten te worden. Of *sloimmer*, of *stompaert*, of *trullemansheck*. *Sloimmer* is mogelijk verwant met het woord *slo*, dat behalve 'krom' ook 'scheel' betekent, *stompaert* komt van *stomp* (in de betekenis 'niet scherp') en *trullemansheck* is een combinatie van *trulleman* ('pieleman') en *gek*.

Dat de zestiende eeuw zo rijk was aan scheldwoorden, ontdekte ik tijdens een speurtocht die begon nadat ik een vraag had gekregen over Middelnederlandse scheldwoorden. Ik kwam uiteindelijk terecht in het *Rhetoricaal glossarium*, een woordenlijst van typische rederijkswoorden die J.J. Mak in 1959 heeft gepubliceerd. Rederijks waren dichters en voordrachtskunstenaars die zich in de late Middeleeuwen verenigden in gezelschappen; ze toonden zich heel inventief in het verzinnen en construeren van allerlei woorden, en daar bleken dus ook veel scheldwoorden bij te zitten. Mijn uiteindelijke verzameling, te vinden op <http://bit.ly/oud-schelden>, bevat er maar liefst 420.



Illustratie: Frank Dam

■ HENNENTASTER

Een flink deel van die zestiende-eeuwse scheldwoorden heeft betrekking op de sukkelige man in al zijn verschijningsvormen. Bijvoorbeeld de man die onder de plak zit bij zijn vrouw, en vrouwenwerk verricht. Voor hem bestond het woord *cocklueris*, en *hennentaster*. Deze hennentaster kijkt in het kippenhok of er al eieren gelegd zijn; eieren rapen was typisch een vrouwelijke activiteit, dus wanneer een man de hennen ging betasten, dan gedroeg hij zich vrouwelijk. Overigens had *hennentaster* ook een andere betekenis, namelijk 'wellusteling' en 'vrouwengek' – tot op het onbetamelijke af: als aantaster van de vrouwelijke eer. Dit maakt *hennentaster* tot een zeer contextgevoelig scheldwoord.

Eenduidiger is *platbroeck*, dat verwijst naar de onhandige minnaar, de impotente sul. *Pluymridder* is er ook zo eentje: een aanduiding voor een verwijfde kerel die garen spint (spinnen was een typisch vrouwelijke manier om in een inkomen te voorzien).

Blauw had ook in de vijftiende en zestiende eeuw een negatieve betekenis, net als nu (denk aan *blauwe maandag*, *een blauwtje lopen*, *de blues*); toen bleek dat uit het scheldwoord *blauwaert*, oftewel 'blauwe': 'futloze kerel', 'slappeling'.

Het tegenovergestelde van de slappeling is de man die te virulent is. De *chare* bijvoorbeeld, de 'snoeper', of *dau-de chare*, 'de oude snoeper'. *Smul* heeft ook zo'n dubbele verwijzing: het is zo-

wel iemand die van lekker eten houdt als een liefhebber van het andere geslacht. In die laatste categorie had je ook nog *pupsteker*, voor iemand die 'm kennelijk graag in een 'poppetje' 'steekt'. De *cousensot* is natuurlijk gek op kousen – vooral om ze van de damesbenen af te stropen.

En dan waren er ook meer algemene scheldwoorden voor mannen. *Ackerdrol*, bijvoorbeeld, staat voor iets als een aardrat met een dikke kop en een korte staart. En *weer* betekent 'gecasteerde ram', maar misschien verwijst het ook naar de weerwolf.

■ HUMORISTISCH EFFECT

Zijn al deze scheldwoorden ook in het dagelijks leven te horen geweest? Die kans is niet heel groot. Mak heeft zijn *Rhetoricaal glossarium* gebaseerd op literaire bronnen, hoofdzakelijk zestiende-eeuwse kluchten en andere grappig bedoelde teksten, zoals 'refereynen int zotte'. En daarin zullen zeker wel scheldwoorden uit het dagelijks leven voorgekomen zijn, maar een deel ervan is duidelijk verzonnen, om een humoristisch effect te bereiken. Ik kan het me bijvoorbeeld niet voorstellen dat men elkaar in de zestiende eeuw uitschold met *morosophouron*. Het betekent 'domkop' of 'zot' en is in 1560 door Eduard de Dene gebruikt, waarschijnlijk om te laten zien dat hij Griekse woorden kende, en dus niet van de straat was.

In de kluchten kwamen natuurlijk veel zotten voor, en dus ook veel scheldwoorden voor hen. *Rassaert*, bijvoorbeeld, 'iemand die raast' – wij kennen deze vorm van *razen* nog in het woord *raaskallen*. Het woord *gek* kwam ook al voor in de zestiende eeuw: *geckaert* staat voor iemand die overal de spot mee drijft; *gecker* betekent wat algemener 'zot' of 'nar'. *Droel*, *druylken* en *clabotshoot* waren andere benamingen voor 'zot'. De 'clabotshoot' is iemand die een flinke knal ('klabots!') tegen zijn hoofd heeft gehad en daardoor zijn zinnen verloren is.

Drankgebruik leverde weer een ander soort scheldwoorden op. De *banckboef* zit naast je op de bank of aan de bar met je te drinken (en zorgt er daarna waarschijnlijk voor dat jij de rekening betaalt). De *bruyschaert* drinkt vrolijk mee, en dan komt de *droochstrote* binnen. Die heeft voortdurend een droge strot; daar moet dus drank in. Net als bij de *schuerbier*, die graag bier 'scheurt' – verorbert dus. 'Kuit' was een bepaald soort bier, dus de *kuythane* zit als een haan boven op het bier, om het op te drinken, dat dan weer wel.

■ CANTKNAGER

Arme mensen waren in humoristische teksten vaak de pineut. Ze waren er in soorten en maten. De *klepeltreckere* was een 'bedelaar', net als de *truggeler*. *Ackerguyt* staat eigenlijk voor 'ploegpaard', maar het woord werd ook gebruikt voor een arme die hemel en aarde moet bewegen om iets van een rijke los te krijgen. Een *cantknager* heeft alleen korsten om op te knagen, niet te verwarren met de *canteleckere*: dat is iemand die meelt aan iets wat niet van hem is, een profiteur dus. Dat geldt ook voor de *lepelleckere* die bij je aan tafel zit en je lepel aflijkt. Voor de *spetaelguyt* moest je oppassen, want dat is een bedrieger ('guit') uit het armenhuis ('spitaal').

Dat rederijks een goed gevoel hadden voor talige dikdoenerij, blijkt uit de vele scheldwoorden die er waren voor opscheppers en blaaskaken, bijvoorbeeld *blaet*, *braggaert*, *breebaert* en

'Gheeu' ('opschepper', 'blaaskaak') verwijst naar de open mond waar de hele tijd kletspraat uit komt.

gheeu. Dat laatste woord is leuk omdat het verwijst naar de open mond waar de hele tijd kletspraat uit komt. Bij deze praatjesmakers hoort ook de leugenaar: de *luegencappe*, de *lueghenetap* en de *lueghentapper*. Het woord *pharphante* komt van het Spaanse *farfante* ('opschepper die door zijn onhebbelijkheid in gevechten belandt').

■ GAEPTEYLE

Tot nu toe ging het alleen om scheldwoorden voor mannen. Hoe zat het met de vrouwen? Het grootste deel van de scheldwoorden voor haar gaan over het lichaamsdeel waartoe ze jan en alleman toegang geeft. Een mooi scheldwoord voor vrouwen in die categorie is *gaep-teyle*, dat erop duidt dat haar geslachtsorgaan zo open staat ('gaapt') als een teil.

Lecker andoelken (waarschijnlijk van het Franse *andouille*, 'worst', 'lekker hapje') is nog wel een enigszins vriendelijke aanduiding voor een aantrekkelijk, lichtzinnig of wulps meisje, net als *cocken* ('meisje met make-up' – *cocken* is verwant met *cockijn*, 'leegloper'), maar *stoepjoffer* is al een heel stuk minder vleidend. *Claddorie* betekent ronduit 'slet', en *vloeduyve*, *hoppe* en *wijnebroyken* werden gebruikt om een vrouw

voor 'hoer' uit te maken. (*Hoppe* is misschien een verwijzing naar *hop*, 'vogel', of naar 'ingrediënt van bier'; ook *wijnebroyken* zinspeelt waarschijnlijk op alcoholische drank.)

Daarnaast waren er algemene ongunstige benamingen voor de vrouw, zoals *zwadde* ('afgemaaid gras'), *quaetpurck* (*kwaad* met *purck*, dat laatste is waarschijnlijk een klanknabootsing), *troelgye* ('troela') en *tuijte* ('vod'). En er waren er die haar dwaasheid benadrukken: *aelwitte* (van *a-witz*: 'zonder verstand'), *blaer* ('met een vlek op het hoofd') en *tabeyte* (*ta* is een versterkend voorvoegsel bij *beite*, 'ooi'). Een vrouw met een plat en breed achterste werd in de zestiende eeuw voor *platgat* uitgescholden. Een *leffe* is een babbelachtige vrouw – *leffen* betekent 'kwebbelen'.

Dobbel velleken is een vrij bekend scheldwoord. Het betekent 'dubbelhartige slet', en het komt voor in het mirakelspel *Mariken van Nieumeghen*, over

Mariken die wordt verleid door een duivel in mensengedaante.

Ook in het rederijkerstoneel figureerden geregeld duivels: zogeheten sinnekens, die commentaar gaven op het toneelstuk of op de personages. Vaak komen ze voor aan het begin, en introduceren ze het verhaal en de personages. Ze maken dikwijls ruzie en ze schelden elkaar uit. Scheldwoorden voor zulke duivels waren *cattenghespuys*, *duveljonck*, *gareel*, *simme*, *helsch vulpen*, *alffgespuys* en *alfschijn*. Uit die laatste twee blijkt al dat elfjes in de Middeleeuwen geen vrolijk vliegende meisjes waren, en ook geen Tolkien-achtige behulpzame boogschutters.

■ TAALPLEZIER

Van de lijst met rederijkersscheldwoorden straalt een enorme taalvaardigheid en ook een enorm taalplezier af. En dat geldt voor de hele zestiende-eeuwse literatuur; daarin buitelen niet alleen de scheldwoorden, maar ook de stuntrijmen, neologismen en andere taalvondsten over elkaar heen. Het is de neerslag van een rijke cultuur, waarin ook veel te lachen valt. Dat daar tegenwoordig op school nauwelijks meer aandacht aan wordt geschonken, is erg jammer.